

IFJU JÁNOS KIRÁLY

(Egy erdélyi évforduló)

Irta: SZENTIMREI JENŐ

Julius 7. nevezetes történeti évforduló. 1540-ben, most négyszáz éve, július 7.-én született Budavárában, Szapolyai János és Jagiello Izabella ágyából kicsi János Zsigmond, az utolsó választott magyar király, Erdély és a Részek első tényleges fejedelme. Az első és utolsó unitárius fejedelem.* Az ő nevéhez fűződnek többek közt az egymást kiegészítő tordai és marosvásárhelyi országgyűlések gyakran emlegetett vallásszabadságos törvényei, melyekkel egész Európának elébevágott akkor egy félbalkáni vazallus fejedelemség: Erdély. Huszonhét éves volt az apa, mikor Temesvár alatt izzó vastrónusba ültette Székely Dózsa Györgyöt, a parasztkirályt és huszonnyolc éves volt a fiu, mikor az erdélyi rendekkel ezt az articulust emeltette törvényerőre:

„Urunk ő felsége, a mint az ennekelőtte való gyűlésekben országával együtt végezett a religio dolgáról, azonképpen a mostanin is ezt meg erősíti, hogy t. i. a predikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot, kiki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja, jó ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tartasson olyan prédikátort, a kinek tanítása ő neki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a predikátorokat meg ne bánthassák, a religioért senki ne szidalmaztassék az előbbi constitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helytől való megfosztással fenyegetsen; mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.“

E hires törvénycikk szerezte meg Erdélynek hangzatos epitheton ornansát: „a vallásszabadság klasszikus földje“. A hagyományos, sokat vitatott, mert önmagához igen sokszor következtelen, erdélyi szabadelvűség gyökerei János Zsigmond országlásáig nyulnak vissza. A magyar történettudománynak és az ebből táplálkozó politikai tudatnak Nagy Lajos és Mátyás Király az eszményképei. Mikor „Három tenger vizében hunyt le Észak, Kelet, Dél hulló csillaga“ és mikor „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára“. Csak mostanában kezdik észbe venni I. István intelmeit Imre herceghez a többnyelvű nemzetről, melyben az uralkodói nagyság mértékéül külső hódítások helyett az alattvalók jólétéről való gondoskodást s az ország lakóinak szellemi és anyagi fölemelését állítja fia elé ez a középkori, de már európai kitekintésű „országépítő“.

János Zsigmond mindmáig nem találkozott az utókor egyértelmű megbecsülésével. Felekezeti és pártszempontokból kap megvilágítást törékeny alakja. Az unitáriusok egekig magasztalják. A katolikusok gyöngé, befolyásolható, ide-oda ingadozó bábkirályt látnak benne, aki úgy táncolt, ahogy cselszövő udvari orvosa és hatalmas rábeszélő tehetségű udvari papja fütyültek. Habsburgpártiak nem tudják megbocsátani, hogy miért nem érte be az I. Ferdinánd által Erdélyért és családi javaiért kárpótlásul átengedett két sziléziai hercegséggel, melyek közül a nagyobbik sem volt nagyobb egy erdélyi vármegyénél. Ha pedig már úgy fordult, hogy visszatért Erdélybe, miért nem mondott le fejedelmi, sőt királyi címéről s kormányozta volna Erdélyt, mint vajdaelődei, a „bécsi király“ fennhatósága alatt. Mintha egyedül rajta és nem a török szultánon

* Ha az igen rövid uralkodásu Székely Mózesről eltekintünk.

mult volna, hogy „nemzeti egység“ helyreállításán önfeláldozóan közreműködjék. Még a reformátusok is gyöngé véleménynel vannak felőle, noha szabad vallásgyakorlatot biztosító törvényei az ő terjeszkedésüket sem akadályozták. De akkor, azok közt a felfordult állapotok közt, a kálvinista egyeduralmat könnyen meg lehetett volna valósítani a Tiszán inneni birodalmacskában, ha két olyan hatalmas reformátor, mint Mélius Juhász és Dávid Ferenc összefognak s nem különböznek meg az Istenegység és Szentháromság tanán. A fejedelem azonban Dávid Ferencnek adott igazat s ezzel lovat az unitáriusok alá. Méliusnak vert seregével vissza kellett vonulnia Debrecenbe. A kálvini reformáció első nagy lendülete megtörtött. Mire újból nekilendülhetett volna, már megjelentek a színen a jezsuiták s a jezsuitából lett nagy visszatérítő primás: Pázmány Péter.

*

A Szapolyaiakból Hunyadi János és Hunyadi Mátyás pártfogása nevelt oligarchákat a régi oligarchia megfékezésére és ellensúlyozására. A szerémségi eredetű és aránylag rövid történeti multra visszatekintő család hirtelen föltűnése és leáldozása utolsó maradékában, János Zsigmondban, egybeesik a magyar történelem legmozgalmasabb korszakával. Mátyás halálakor Szapolyai *István*, János Zsigmond nagyapja, hetvenkét vár és várbirtok ura — „a gögösök leggögösbike“, Kemény Zsigmond szavai szerint — hároméves fiát ölbekapta és sokak füle hallatára így becézgette:

— Volnál csak ekkora, most királyt csinálnék belőled.

Szapolyai István Mátyástól Bécs és Ausztria kormányzói tiszte melé a nemzeti királyság vágyalmát örökölte, mely Mátyás személyében öltött testet legutóbb. Örökölt egy adag osztrákgyűlöletet is, helyesebben Habsburg-gyűlöletet, mert a Habsburg-igények a magyar trónra folyvást keresztetkék nagyralátó terveit. Felesége, Hedvig tescheni hercegnő, házassággal próbálta kettévágni a gordiusi csomót. Tizennyolcéves János fia részére megkérte Ulászló király Anna lánya kezét. Kosarat kapott, pedig ez a házasság a legalkalmasabb lépcső lett volna Ulászló halála után fiának a magyar trónra. A reményteljes ifju később is mindent elkövetett, hogy a királyi atya jóindulatát megnyerje, kinek hatalma és tekintélye amugyis csak látszatokon nyugodott. A valóságban Szapolyai István volt az ország ura hetvenkét várával és temérdek kincseivel. Mikor ez az Ulászló a Szépelességen találkozott Zsigmond lengyel királlyal, István ur, mint a vármegye örökös grófja, olyan fénnel és pompával látta őket vendégül, hogy erről beszélt az egész akkori Európa. Az az Európa, amely akkor számított s ha már János fia utján nem sikerült királyi apatársra szert tenni, Borbála leányát, a legkisebbet, rövidesen férjhezadta a lengyel Zsigmondhoz, kit nyilván a szépelességi vendéglátás gazdagsága kápráztatott el. Közben János még kétszer jelentkezett kérének Ulászlónál s még kétszer adták ki az utját. Végül erdélyi vajdává nevezték ki, hogy ne legyen módja untalan felszaladgálni az udvarhoz, leánykérőbe.

Most aztán olyan hőstettel hívta fel magára János a világ figyelmét, melyet annak az Európának is tudomásul kellett vennie, mely akkoriban legkevésbé számított: a föld népének. Levette Dózsa Györgyöt és „kurucait“, a jámbor kereszties vitézekből félelmetes forradalmi hadsereggé vált fegyveres jobbagynépet. Jellemző, hogy ez a fegyvertény közelebb juttatta a trónhoz mindenféle királyi aránál. A rákosi országgyűlés már

1516-ban zajongva követelte, hogy a kisköru II. Lajos mellé, Hunyadi János mintájára, őt tegyék meg kormányzónak. A kismemesség követelte ezt, melynek bocskorosai imént még Dózsa zászlói miatt vitézkedtek és a Habsburgokra szító oligarchia gáncsolta ei a kísérletet. A budai várba feltóduló kismemesség közé ágyukkal lövett Szapolyai bevált módszere szerint és ez hatott. Másnap már beérték azzal, hogy a régensok Szapolyai Jánost koronaórré nevezték ki s lohadt harcikedvvel széledtek otthonaikba. Mondják, hogy János népszerűségének e lelkes megnyilvánulásában bőséges része volt a Szapolyai-aranyoknak, melyeket főkörtesei számolatlanul osztogattak a felcsődített bocskorosok között. Hogy végül mégis király lett, ahhoz Mohácsra és egy szövetségi szerződésre volt szükség, mellyel a török szultán és I. Ferenc francia király „ligájába” lépve kötelezte magát a Habsburgok elleni küzdelemre. S hogy király maradhatott félország fölött legalább, azt egy paulinus barátnak köszönhetette, ki lengyel földre menekültében nyolcezer arany kölcsönt hajtott fel számára s ezen zsoldosokat gyűjtött, hogy hadiszerencsáját megfordithassa. Ez a barát korábban kályhafűtő volt Szapolyai István és tesseni Hedwig háztartásában s merő hálából ez szerzett neki végülis királyi feleséget, a Zsigmond lengyel királynak Sforza Bona hercegasszonnyal kötött második frigyéből származó Jagiello Izabellát. Csekély narmínckét év korkülönbség volt az ifju házások között, de Jánosnak mégis sikerült fiutóddal megajándékozni nemzetét és benne újabb királyjelöltel a nemzeti királyság vágyalmának fanatikusait és üzereit.

A duplakirályság a millióknak nemzeti veszedelme, néhány nagyuri családnak pompás üzleti lehetőségek nagy alkaima volt. Ferdinand környezetében csakugy, mint Jánoséban voltak mindig néhányan, kik a már már létrejött megegyezést meghiusították. Kellő pillanatban végrehajtott árulások tekintélyes vagyoni gyarapodással jártak. Balassa Menyhárt, kinek alakját a karádi névtelen kitűnően jellemzi az első ránkmaradt magyar világi drámatörredékben, hiteles feljegyzések szerint nyolcszor cserélt királyt. Nyolcszor tett hűségesküt ide és oda s mind magasabb és magasabb közéleti tisztségek, mind nagyobb és nagyobb birtokadományozások voltak ezért jutalmai. De az osztrák kormány tagjai közül is feljegyzik a nevét néhányan, kik párezer aranyért szivesen közvetítettek egy-egy átállásra jelentkező főúr és Ferdinánd között, amit a hitszegőnek a kapandó donációból kellett megfizetnie. Perényi Péter a szultán környezetét fizette le, hátha sikerülne, hogy a fényes porta a két király versengését elunva, harmadikul őt ültesse a királyi székbe. János erdélyi vajdájá, Maylád István pedig gondolt egy merészre és nagyot. Ferdinánd pártiságot színlelt, miközben a török császártól szandzsáku vagy önálló fejedelemségként kívánta volna elnyerni Erdélyt, évi adó fejében. Az önálló erdélyi fejedelemség ötletét nyilván ő ültette el a szultán fejébe. Jutalmul a Héttoronyban fejezte be földi pályafutását. A szultán János király halála után közismert körülmények közt elfoglalta Budát s a kis János Zsigmondnak országul Erdélyt és a tiszai részeket jelölte ki a temesi bánssággal. Megigérte azonban a zokogó özvegynek, hogyha János Zsigmond huszéves lesz, nemcsak Budát adja neki, de még Bécsset is és apjánál is nagyobb királlyá teszi. János Zsigmond akkor egyéves volt s az ilyen nagylelkü ígéreteknek tizenkilenc év multával ki boldog, hogy eleget tegyen?

Ifju János királynak becézte a nép János király fiát. Öreg János vénségére megérte, hogy elfeledték neki 1514-et és Temesvárt és igen gyászolták vala, mikor szélütés érte a szászsebesi mezőn. Fia születésének örömhírét vitte meg a tábornak személyesen és hazamenet úgy kellett ölben leszedni a lóról. Annyi ideje volt még, hogy fia és felesége fölötti gyámsággal ugyanazt a paulinus barátot bizza meg, ki neki Lengyelben pénzt és katonát szerzett s akit ő ezért később országa kincstartójává és váradi püspökké nevezett ki. Utyeszenich Frater György de Camisach-nak írta magát e dalmát származású barát, ki a nagyralátó Szapolyai családnál nevedévként maga is szertelen nagyravágyást hordozott fehér csuhája alatt. Először összes lehetséges vetélytársait félreállította az utból. Török Bálintot, János hadainak főkapitányát Maylád Istvánnal török kézre juttatja, ha hinni lehet rosszakaró kortársak feljegyzéseinek. Verbőczy számára kieszközli a török megszállás alatti területek főbiróságát s Verbőczy egy év alatt elpusztul. Megmérgezték, suttogják róla. Azután gyámoltjait, a kiskirályt és özvegy édesanyját „kiszinlette” az országból s a főhatalmat Ferdinánd kezére játszotta át, hogy Bécestől távol egymaga országolhasson Erdélyben. Jutalmul biborosi kalapot, esztergomi érsekséget és olyan fizetést kötött ki magának, ami példátlan azokban az időkben. Az erdélyi három nációnak és fiának királyi udvartartásra összesen *tizenkétezer* forintot szavazott meg az évi adóból. A barátjának Ferdinánd évi *nyolcvanezer* forintot ígért, de három rövid hónap múlva megölette és felhalmozott kincsein gyilkosai osztogattak meg.

Ifju János király hat éves volt, mikor „kiszinlése” Erdélyből, Castaldo császári generális közbejöttével, megtörtént. De csak úgy történhetett meg, hogy előbb képletesen eljegyezték Ferdinánd király egyik lányával Kolozsmonostoron. Szegény Szapolyai János nem érthette meg, hogy legalább a fia végtére hozzájut egy régi dinasztiából való királylányhoz, de persze a házasságból semmi se lett. A gyermek merő kénytelenségből néhány évre Lengyelországba költözött anyjával, ahol az udvar légkörét még a késő renaissance humanista szelleme lengte át. A legjelesebb lengyel humanista tudós, *Novicampianus Albert* nevelése alá került és ez a nagy nevelő egész életére elhatározó befolyást gyakorolt. Mire tizennyolcadik évében visszakerült Erdélybe, hogy Ferdinánd beleegyezésével és a török szultán akaratából, a havaselti és moldvai vajdák fegyveres kíséretével bevonuljon Kolozsvárra, nyolc élő és holt nyelvet beszélt, kitünően muzsikált s legszivesebben tudós férfiak társalkodásában, később szenvedélyes reformátorok hitvitáiban gyönyörködött. Szomjas lélek lett belőle s az ifju tudásvágy szomjuságával kereste az Istent, mint kortársainak legjobbjai azokban az időkben. Harcolt is, mert örökös háborúságban kellett élnie a kis országával határos rablólovagokkal, kik Ferdinánd zászlója alatt saját birtokaikat öregbitendő, szüntelen beütésekkel háborgatták. Jelesül éppen Balassa Menyhért, ki valóságos sportot űzött a rablásból Zay kassai kapitány társaságában. De volt ugyanis, hogy az ifju fejedelem hadait ugyanez a Balassa vezette Ferdinánd emberei ellen.

Az erdélyi fejedelemség megszervezését, melyhez Frater György rakta le az alapokat, János Zsigmond fejezte be s éppen a székelyek véres megrendszabályozásával. A székelység állotta ugyan a három nem-

zet unióját, de az egyenlő adófizetésről hallani sem akart. Neki ősi kiváltsága volt, hogy csak ökörsütéssel és katonáskodással adózik, de az állandó zsoldos seregek fegyverbentartása mellett a nemesi felkelésnek és a székelység felülésének jelentősége már másodrendűvé törpült. Pénz pedig kellett zsoldosok fizetésére.

Ifju János király megismételte kicsiben apjaura Temesvárárt. A felkelő székelyeket a Nyárádmentén leverte, vezetőiket kinhalállal kivégeztette s felépíttette Udvarhelyt *Székely támad* várát, örök emlékeztetőül és örök figyelmeztetőül a székelység felé. Mentsége, hogy a székelyek jobbagysorba kényszerítésében nem ő az uttörő, hanem maga hollós Mátyás, a zsoldos hadseregnek magyar földön első megszervezője. Különben jámbor, békeszerető ember lett volna. Mondják, hogy a lantnak valóságos művésze volt és az unitárius énekeskönyv őriz egy dicséretet, melynek zenéjét ő szerezte volna. Mások szerint ez volt kedvelt egyházi éneke. Udvarában olasz muzsikásokat tartott, zenekarának hire volt messze földön. S tudott pompakedvelő lenni, mint nagyapja. Egyizben, mikor kíséretével felkereste a magyar földön táborozó szultánt, még a törököt is meglepte a felvonulás keleti színeivel. De ő sem akart megnyugodni, míg királyi vérből, igazi királyi vérből való, nyugati hercegisasszonyt nem szerezhet nőül. Ferdinánddal állandó egyezkedésben volt, már választott királyi címéről is lemondott volna, ha egykori jegyesét nőül adják hozzá, de beírta volna ennek hugával is. Ferdinánd azonban legfeljebb „valamelyik unokahugát“ ígérgette a „vajdának“, kiről olyan hírek keringtek Bécsben, hogy nem volna férfi és hogy nyavalyatörős. Az epilepsiában mintha lett volna valami igazság. Mindenesetre szivbaj ölte meg harminchároméves korában.

*

Nyílt kérdés marad, hogy vajjon ő és párthivei tették tartóssá a magyar államtest szétdarabolódását ahelyett, hogy Ferdinánd jogára alatt egyesültek volna? Mert Ferdinándnak éppencsak ereje és hatalma nem volt hozzá, hogy az ilyenképp egyesített birodalmat a török ellen megvédje. Állandóan el volt adósodva, főuraknak, hadseregének, mindenkinek. A keleti magyarság joggal volt bizalmatlan ilyen uralkodóval szemben, kinek katonái, ha szerét teheték, hogy Erdélyben táborozzanak, jobban raboltak a töröknél, mert zsoldjuk állandóan fizetetlen volt. Megfordítva is el lehetett volna képzelni. Mi történik, ha Felsőmagyarország és a Dunántul szakítanak Ferdinánddal, hogy János Zsigmond Erdélyével egyesüljenek? De ők sem teheték, mert Bécs ott volt tőzsomszédjukban és zsoldosainak telhetetlensége elől a föld népe csapatostul szökött át török fennhatóság alá. Mert e zsoldosokat Ferdinánd kapitányai fogadták, de eltartani a magyar föld tartotta el őket. És a fegyver az ő kezükben volt.

A barátnak volt egyszer egy egészséges indítványa Ferdinándhoz. Fel kellene szabadítani végre a parasztságot ama súlyos iga alól, mely 1514 óta nyomja. „Isten is könnyebben megengesztődlik — írta — e szegény, elnyomott föld nép felszabadítása által. A török is a felszabadítás ígéretével csalogatja a parasztságot s immár a rácok közül is ujabban sokan hódoltak a beg'erbégnek... Ily elszakadásra magunk adunk okot, miután a parasztokat oly annyira nyomorgattuk s kifosztottuk, hogy fe-

leségükön s gyermekeiken kívül már alig mondhatnak egyebet sajátjuknak...

De ezt a józan figyelmeztetést meghallgatni 1551-ben alig akadt volna fül Európában. A török is csak ígéretett, de a hozzá átállókat szívesen eladta rabszoigának az isztanbuli vagy a kisázsiai piacokon. Azonban a reformáció, mely akkor elemi erővel tört előre s amelynek prédikátorai Krisztus hegyibeszédével anyanyelvén ismertették meg a népet, a feudális rend tarthatatlanságára irányította már a szemeket. A „nemzeti egység“ előfeltételeit szociális könnyítésekkel kellett volna megteremteni, amihez az akkori uralkodók még túlságosan gyöngék s oligarcháik túlságosan hatalmasak voltak. Ugy a Ferdinánd-pártiak, mint ifju János hívei. A hitszabadság meghirdetésével — ami ugyan kétségtelenül a „régivaliás“ rovására történt — az első szabadelvű lépést mégis Erdély tette meg s hogy ez megtörténhetett, ahhoz szükség volt ifju János király humanista előképzettségére, nyolc nyelvű olvasottságára és nem utolsósorban „befolyásolhatóságára“, melyet olyigen szemére vetnek az ellenpárt történészei. Pedig csak uralkodó volt, aki időnként akart és mert ember lenni és emberiesen gondolkodni. Ha itt-ott gyöngeségeket mutatott, ha máskor fellobbant benne a „Szapolyai-vér“, még sem lehet őt egészen jelentéktelen személyiségként ad acta tennünk. Fiatal volt még ahhoz, hogy befejezett életművet hagyhatott volna maga után. De fiatal-sága és műveitsége jó kezdésekre tette alkalmassá és ez is valami. Iskolák maradtak utána, melyek előtte nem voltak. Ezek közt nagyhirű volt a kolozsvári s Gyulafehérvárt, Bethlent megelőzve, akadémiával kísérletezett, mélynek nyomait hamar elmosta az idő. Kolostorokból ispotályok lettek a szekularizáció végrehajtása során. Egy forrongó világban, két nagyhatalomnak kiszolgáltatót kicsi országban, fiatal uralkodótól telhetik-e több? Csoda, hogy kitellett ennyi is.

M A I M A G Y A R K Ö L T Ő K

BENJÁMIN LÁSZLÓ: ATJÁRÓ HÁZ

*Mint hegyászó, ki a mélybe zuhant,
vagy összezuzta szörnyű sziklaomlás,
mint holttest, melyet kivetett a hant,
mivel meggyült felette a káromlás:*

*ilyen e ház is. (Jaj, az elsuhant
idő nyomán lever mindent a romlás;
ki bárhogyan — vesztére — megfogant:
örök szolgaság vár rá s folytonos gyász.)*

*A ház falán kiültek a penész
hullafoltjai már — és csenevész
emberek furják, mint rablóbogár-had*